

Basque Writing 5

GERNIKA 75 urte

Urte berezia dugu 2012 Euskal Herrian. Bakerako ilusioa inoiz baino sendoago daukagu. Baina oroitzapenerako ere oso urte esanguratsua da. Gure herriko tragediarik handienaren 75. urteurrena gogorarazten dugu. Horren sinbolo ezagun eta nazioartekoena Gernika da, zalantzarik gabe, Pablo Picassok egin-dako pinturari esker. 1937ko apirilaren 26an bonbardatu zuen Francori laguntzen zion Condor Legioak, eta Picassok ankerkerien aurkako ikur bihurtu zuen. Gure herri sakratua da Gernika, euskaldunen askatasunen sinbolo. Eta bakearen hiria. Euskal PENek poema bilketa egin du hori gogorarazteko, eta mundu zabaletik jaso ditugu lanak.

75 urte Gernika gertatu zela. 75 urte, beste gauza askorena, halaber: historian lehen aldiz izan genuen egunkariak hila-bete gutxi iraun eta desagertu zen, faxistek EH hartu eta gure autonomia txikitu zutelarik. Orduko poeta handiena, atxilotu eta fusilatu egin zuten, kazetari ziharduela Gernikan. Adierazpen askatasunaren lehen martiria dugu gurean. Beste milaka idazle eta herritarrek erbesteko bidea hartu behar izan zuten. Ale berezi honetan 75. urteurren hori gogorazti nahi dugu. Gure hizkuntza txikiak, gure kultura gutxiuak, bide sendoa egin zuten XX. mende hasierako hamarkada haietan: XIX. mendeko erroman-tizismoak, Europako hainbat lekutan legez, euskal nazionalis-

moaren sorrera eta hizkuntzaren kontzientzia ekarri zituen. Hizkuntza berri zen, euskarazko irakaskuntza sortu, ikastolak ireki, euskararen akademia eratu, literatura jaso, zabaldu eta Europako korronte modernoekin bat egin zuen, kazetaritzan urrats sendoak egin ziren. Ahozkotasan indartsua baina idatzia ia elizara mugatu zuen nazioak, oso urte gutxian, Europako beste nazio txikien pareko kulturgintzan bere lekua egiteko bide irmoari ekin zion.

Eta bide hori tinkoen zegoenean, zailena eginda eta hari eustea eta sendotzea egokitzen zenean, dena galdu genuen. Diktadura hiltzaile eta ilunenak harrapatu gintuen, krimenaren eta ukazioaren eskutik. Hamarkadak behar izan ziren, katakumbetan, erbestean, klandestinitatean, bideari ekiteko. Euskal PEN horren fruitu izan zen 1950ean. Non gauden jakiteko, nondik gaitoen jakin behar dugulako. Zer geneukan, eta zer kendu ziguten.

Urtzi Urrutikoetxea
Euskal PENeko Lehendakaria

Euskal Letren Berpizkundea

eskatzen zuten hizkuntzarentzat.

Horren asmoz Euskal Herri osoko hamaika euskalari bildu ziren Hendaian eta Hondarri-

bian, 1901ean eta 1902an hurrenez hurren. Zoritzarrez, ika-mikak eta sesioak gailendu ziren biltzarretan, eta grafiaren afera bazter geratu zen.

Batasunik gabe, idazleak nor bere euskalkiari eta grafiari atxiki zitzaizkien. Honek, noski, eragin negatibo bat izan zuen euskal literaturan.

Bilera hartatik, baina, Eskualzaleen Biltzarra elkarte sortu zen. Geroago beste elkarte batzuk etorriko ziren, guzti-guztiak erabakigarriak euskara eta kultura bultzatzeko.

1918an, Oñatin, ikertzaileek egiten zuten lanari jarraipena emateko asmoz, Eusko Ikaskuntza eratu zuten. Erakunde honek mota guztietako ikerketak bultzatu zituen, kongresuak antolatuta, atzerrian ordezkariak ireki, bai eta argitalpenak kaleratu ere, tartean RIEV, urte batzuk lehenago Julio Urkijok sorturiko eta mundu mailan sona handia lortutako Eusko Ikerkuntzen Nazioarteko Aldizkaria.

Urbete geroago, berriz, Euskaltzaindia sortu zuten, euskararen akademia. Hizkuntza zaintzea bere eginbehar nagusia izanik, luze gabe bere buruari proposatuzion corpusaren normalizazioa eta standardizazioa. Baina, tamalez, une hartan ez zen posible izan euskararen hizkuntz-batasuna egiterik.

Paraleloki, 1926an, hainbat euskaltzalek beste elkarte bat eratu zuten euskara eta euskal kultura jendardean bultzatzeko eta zabaltzeko: Euskaltzaleak.

Jose María Agirre *Lizardi* idazlearen Jose Ariztimuño *Aitzol* apai-

zaren gidaritzapean, Euskaltzaleak euskararen aldeko jardueretan murgildu zen bete-betean. Aitzol, gizartean eragin nahian eta euskaltzaletasuna harat-honat zabaldu nahian, taldearen dinamizatzaile nagusia bihurtu zen.

Horretarako, hamaika aktibitate bultzatu eta plataforma baliatu zituen: olerki-lehiaketak, bertsolari-guduak, antzerki-egunak, *Yakintza* aldizkaria, *El Dia* egunkaria...

Baina XX. mendeko lehen herenaren ezaugarri nagusia, zer duda egin, literaturaren urrezko aroa da, batez ere lirikarena.

Aitzolek euskal identitatearen ordezkari sinboliko bihurtu nahi zuen poesia. Dena den, eta asmoak asmo, Euskal Pizkundeko idazleak (*Lizardi*, *Lauaxeta*, *Tene Mujika*, *Orixe*, *Julene Azpeitia*, *Lorramendi*...) arrasto sakona utzi zuten literarioki. Garbi erakutsi zuten poesia gizartea esnarazteko tresna baino gehiago zela.

Olerkariak aurreko poesiaren tradizioarekin apurto zuten moldeetan eta gaietan, eta horren ondorioz lirikak ordura arteko arorik oparoena bizi izan zuen.

Eta hala izaten jarraituko zuten, noski, baldin eta 36ko Gerrak, Espainiako militarrek hasitako eta behartutako gerrak, ibilbide hura eten izan ez balu, hautsi zeharo.

Estepan Urkiaga *Lauaxetak* idatzita zuen *Mendigoxaliarena* poeman “dana emon biar yako matte dan azkatasunari”, eta askatasunaren defentsan fusilatua izan zen 1937an. Eta harekin batera, beste asko, Aitzol bera. Ugari izan ziren, bestalde, besterriako bidea hartu behar izan zutenak; eta Herrian gelditu zirenak, aldiz, isiltasun burrunbatsuan bizitzera kondenatuak izan ziren.

Lutxo Egia

XX. mendearen hasieran munta handiko afera bat kezka eta buruhauste bilakatu zen Euskal Herriko idazleen eta euskalariaren artean: hizkuntzaren batasuna.

Hainbat euskalkik edo dialektok osatzen zuten euskara, baina, tamalez, ez zegoen hizkuntza batu edo standar bat.

Ordurako euskara eta euskal kultura, erromantizismoaren giroan, loraldi betean sarturik zeuden.

Hala ere, hizkuntza bateraturik eta ortografia eredurik gabe, agertzen hasiak ziren aldizkariak, hezkuntzak edo literaturak nekez funtziona zezaketen.

Kezka lehenagokoa zen. Agosti Xahok idazleak *Uskal-Herrico Gaset*a, euskarazko lehen aldizkaria, plazaratu zuen Baionan 1848an. Lehen editorialean azaldu zuen arazoa: “Gaset hunen hastiarekin, ezta txipi izan gure enbrasia, eia zuin herri edo probinziatako Uskaraz, Eskaraz, Euskaraz edo Heskuaraz haitu egin behar gunian izkibratzeko. Hobe litzake gisa batez guretako, hobeki konpreniturik izateko, Uskara bat baizik ez-paliz”.

Urteak joan urteak etorri, kezka handitu besterik ez zen egin. XIX. mendearen bukaeran eta XX. mendearen hasieran, lehen aldizkari iraunkorrak (*Eskualduna*, *Argia*) sortu zirenerako, idazleak oso arduraturik zebiltzan hizkuntzarekin eta ortografia-ereduarekin. Eta ez bakarrik kazetaritzan, baita literaturan ere. Hego eta Ipar ari ziren idazleak (*Oxolo*, *Kirikiño*...) trataera berezi bat

Lauaxeta, poeta erahila

Esteban Urkiaga, Lauaxeta (Laukiz, 1905eko abuztuak 3-Gasteiz, 1937ko ekainak 25) euskal idazle eta kazetaria izan zen. Txikitatik Mungia Lauaxeta base-rrian bizi izan zen. Ikasketak Durangon, Azpeitian eta Burgosko Oñan egin zituen. Azpeitiko Loiolan ikasketak euskararen eta euskal kulturaren aldeko ekimenekin bateratu zituen.

Han ezagutu zituen, besteak beste, **Andima**

Ibiñagabeitia eta **Jokin Zaitegi**, gerra osteko literaturaren sustatzaile bakanetakoak eta **Euskal PENen sortzaileak**.

Han idatzi zituen Lauaxetan lehendabiziko lanak. Hastapeneko bokazio erlijioak nobiziatu-erokan bazuen ere, eliza utzi eta kazetaritza eta literaturan jardun zuen. Euzko Alderdi Jeltzaleko kide, euskarazko hainbat argitalpenetan aritu zen. Euzkadi egunkariko euskarazko orriaren arduradun izan zen, eta Euzko Pizkundeko bi poeta garrantzitsuenetakoak izan zen, Xabier Lizardirekin batera. Politikari buruzko zutabea dauka Euzkadin, hiru antzezlan idazten ditu, irakaskuntza eta kultura sustatzen ditu, 30 urte bete gabe. Bide Barriak lehen poema liburua 1931n argitaratu zuen. Izenburuak dakarrenez, estetika berria zekarren. Euzko modernitatearen ekarri nahi zuen euskal literaturara. Hizlari fina, herriz herri ibili zen mitin eta jaialdietan. Modernismoak eraginda, poesia sinbolista landu zuen. Ezinezko maitasunak, gaztaroa, aberria eta askatasuna, bizitzaren joana eta poesia soziala zituen gai. 1935ean Arrats beran argitaratu zuen, tradizioa eta eragin modernoak uztartzen, gai berriak zekartzen artean, hala nola poesia soziala edo erotismoa.

1936an Federico Garcia Lorca ezagutu zuen. Lorcaren mireslea izateaz gain bere lan batzuk euskarara itzuli zituen. Hile batzuk beranduago bi poetak erailak izan ziren.

Espainiako faxistek gerra hastean, Lauaxetak bat egin zuen Euzko Gudarostearekin. Propaganda eta argitalpenen arduraduna izan zen eta Gudarosteko Intendentzia komandante. 1937ko apirilaren 26ko Gernikako hiri sakratuaren bonbardaketaren ondoren Lauaxeta bertara bidaiatu zen Frantziako *'La petite Gironde'*-ko guda korrespondentsalekin, triskantza hura naziek egin zutela frogatzeko, Francok bultzatuta. Han zegoela atxilotu eta Gasteizko Karmeldarren komentura eraman zuten preso. Epaitua izan zen bakarra, ziurrenik, Esteban Urkiaga izan zen. Lauaxetak bere defentsa argudiatzeko apaizen eta eskuindarren bizitzak salbatzeko egindako ekintzetan oinarritu zen. Hiltzera kondenatu zuten, eta Gasteizko Mintegi Zaharren hormen aurka exekutatu zuten, Eusko Jaurlaritzak esfortzu handia egin zuen arren Lauaxeta kanbartzeko preso espainiar

nazionalista baten truke. Aita Moreno, Oñan ezagutu zuen apaiza, bere ondoan egon zen azken unera arte, eta hark poetaren azken momentuen testigantza utzi zuen idatzia. 1937ko ekainaren 24an bere egunerokoan idatzi zuen gau hartan kartzelara joan zela *"Esteban Urkiaga laguntzera"*. Hurrengo egunean ohar ikaragarri bat idatzi zuen: *"Esteban Urkiagaren hilketak zapora txarra uzten dit aboan. Kristauna eta Lasaia, gure fede sakratuaren gozotasun jentilean zeharo murgilduta. Testamendu Berria sentitu eta beragatik kontsolatua izan zen, eguneroko barne-hausnarketa kartzelako ordu luze eta isilek lagunduta, ordu grisak, arrazoirik gabe, betirako. Jesus bizitza da! Jesus, bakarra! Berpiztua izan zena. Beranduago, bost eta erdietan, obiko eszena: nire gurutzearekin bizketan, momentuarekin samurki maiteminduta... Atera masa entzefalikoak! Nire dominak kentzen ditut; bildu Jesukristo eta errosarioa hil diren horiekkin..."*

Aita Morenoren hitzek erakusten dute bere azken unera arte Lauaxetak jokaera bera mantendu zuela; exekutatu baino apur bat lehenago idatzitako azken poeman (*'Azken Oya'*) azaltzen den jokaera, hain zuzen.

"Goiz eder bonetan erail bear nabe / txindor baten txintak gozaten naukela? / El nanten leñera begiok intz-gabe!"

Inoiz musika bihurtutako euskal poemarik ederrenetarikoa da. Hau egin zuen musikaria Antxon Valverde izan zen, diska liluragarri batean sekulako indar dramatikoak eman ziona, esker onez, poeta bizkaitarraren poesia belaunaldi berriek berreskuratzea baimenduz. Kritikak zailak ziren iraganean, baina orain bere poesia aurreko mugak gainditzen ari da.

Gaur egun poetari egin dakiokkeen omenaldirik onena bere poesia irakurtzea da. Itzulpena arazoa bada ere, Valverderen bilduma bere lanaren hurbilketa on eta bideragarria izan daiteke. Era berean, poetari buruzko gaztelaniazko lanak aipagarriak dira.

Dena da exekutututako poeta bat hobeto ezagutzeko, itxuraz guztiz espainola izateko bezain zorteduna ez zena. Bestalde, beste Garcia Lorca bat izan liteke, Lauaxetak Bilbon ezagutu zuena eta bere poemak itzuli zituena. Baina hori ez da garrantzitsuen, garrantzitsuen da ekainaren 25ean exekututako komandantearen, Esteban Urkiagaren, bizitza eta lana ikertzen jarraitzea, Lauaxetan eragina izan zuelako; eta jakitea, esate baterako, bere epaiketaren txostena edo bere obra galduaren zatiak berreskuratzea, hauek inor errugabea ez zen guda batean galdu baitziren. Esaten den bezala, zalantzarik gabe, errudunak aske utzi ziren. Orain dela gutxi Juan Luis Zabala poeta eta kazetariak bere *"Agur Euzkadi"* eleberrian adierazten duen bezala (non Lauaxeta bere hilketaren ondorengo 50 urte larrietara itzultzen den), Esteban Urkiaga Basarazen heriotza mozketaren ikurra da, jaitze kultural baten atzerapen dramatikoak, zeinen fruituak gure arbaso euskaldun-enganetik aldendu gaituen.

Lauaxetaren poemak

MENDIGOXALIARENA

Basaldua' tar Kepa'ri

I
Mendi eze, ikurrin eder,
azke nai zattut axian.
Amar gasteren lerdena
makilla luzez bidian!

Mendi-bitsidor berdiok,
arin or duaz kantari:
«*Dana emon biar yako
matte dan azkatasunari*».

Eta ixil dago arratsa
Euzkadi'ko lur-ganian.
Amar gasteren lerdena
makilla luzez bidian!

II
Gastedi orren didarra
bai-dala didar zolija!
Aberri baten saminiñez
urduri dabil errija.

Azkatasun-goxalderuntz
sugarra dira basuak.
Sugarra basuak eta
zidar argija itxasuak.

Or duan ozte-aldrea
aberri-minez kantari:
«*Dana emon biar yako
matte dan azkatasunari*».

III
Gaste orreik goruntz duaz
abesti eta ikurriñez.
Lañuan baño tiro otsak:
bedartza dager odolez.

Ikaraz duaz usuak,
mendija dago ixillean,
Amar gasteren lerdena
bixitza-barik lurrean!

Eta illuntziko bakian
norbattek darrai kantari:
«*Dana emon biar yako
matte dan azkatasunari*».

AZKEN OYUA

(Zubillaga'tar Karla'ri)

Gasteizko espetxean

Goiz eder onetan erail bear nabe
txindor baten txintak gozotan naukela?
El naiten leyora begiok intz gabe.

Gorbei barna yatort kañoi-ots itzela:
or egazkin-egak odei-lapur doaz.
Guda-gotzon baltzak odolez dakus-
taz, euren oin aurrean beredin gudari.
Gaste argi orreik, eutsi lur amari!
Bera baiizen onik eztauko ludiak.

Baña, Jaun altsua, orain ken nai
nozu?
Bildots baten antzez lotuta naukozu
bearren naunean neure Aberriak?
Aren deia dantzut arma-ots larrian.

Izkillu-tarteko dirdira bizian
mendi goitietan Eriotz betorkit.
Bertan eder dira azkenengo atsak!
Arte adartsu babes-toki bekit,
neure gezi meion eriotz-zauria
txastau dagientzat etsaien erranak

Zuzentzaren maitez bil diran
semeekin
ixuri daidala bizitz-iturria.
Lurra estal bedi odol-larrosakin!
Gozo eta eder gizonen kopetan
aberri-opazko eriotz mosuak!
Zauritu orreik zut, orra mendietan
aintzak zabal ditu esku argituak
ortxe jausi nedin!

Eta azken orduan
laztandu naiela arnasa estuan
garaitz-abar billa doazen (t) zaldiak.
Eta begi onein laño leyartuan
tinki igaro beitez gizuren argiak;
esku zurbil oneik aul luzatu bediz
eutsi zagientzat, ikurrin donea.

Azkatasun atsak betiko bil zagiz!
Antxe makur zaite, oi buru neurea,
geure lur amaren besarte gozoan!
Eta anai maiteok, eutsi burrukari
iñoiz ilgo eztan euzkoen amari.
Itxaropen auxe sort bekit gogoan.

Jauna, eriotz au arren emo-
stazu;
koldarrentzat itxi larrosen usaña.
Azkatasun deuna bial egistazu,
atzindu nai dot ba arrotzen iraña,
gorputz onek bakez atsedean dagian
erri azkatuen Egun-Aundi arte!
Gudan jaus nadilla zuzentzaren alde,
ez ormari atzez, goiz eder argian.
Eta bake deuna sortuko danean
neure azur utsak besteenakin batu;
eresi gurenaz lagundu bidean
obi bakar-arte.

Baña, arren, bukatu
oroigailuaren maitasun itzala
Kistoren gurutzat; Beragan ditxarot.
Josu'ren fedea besterik eztaukot.
Erri zintzo-onenak zaindu dagiala
il gintzanen atsa, il gintzanen ala.

°Hautaketa: Hasier Rekondo

Lauaxetaren poemak

AGUR, EUZKADI!

Gasteizko espetxean

Agur, Euzkadi, Jaunak naroa
Aberri eder argira.
Neure negarrak jarion neuzan
zeure mendiai begira.

Seme bat zeukan, baña etsayak
kendu eutsoen biotza;
soin ederrera ixuri yakon
mayetz bateko goiz otza.

Gurutz Deunari mosu egiñaz
aldegin eutson mundutik,
Kistoren gentza abo ganean
loratu yakon gastetik.

Jaunaren maitez, aberri maitez,
ez eban euki bildurrik,
eta zeuretzat zorion utsa
opaldu eutson gogotik.

Euzkadi ona, zagoz betiko
Kistoren fede betean;
olan zoruna billauko dozu
emen ezpada zeruan.

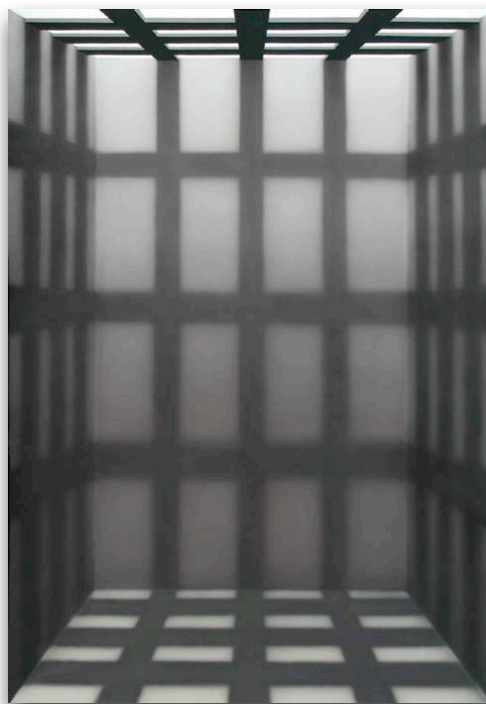
Eriotz deuna aurrean daukot,
ziñistu bada, euzkoa:
Euzkadi azke izan daitean
zaindu Josu'ren legea.

Eder yatazan euzko bazterrak,
eder itxaso zabala;

baña oraintxe ederrago yat
eriotz onen itzala!

Gaztea nozu bizitz onetan
t'ez yatan palta gauzarik.
Jauna!, gogorra aldi onetan
iges eitea lurretik.

Ezpedi egin neure oldea,
zeure naia bai, ostera.
Gogoia boa zeru argira,
gorputza lur illunera.

EGUNA, egunkari zapuztua

Urtzi Urrutikoetxea

“Aberriaren bizitzak, gure izateak, gure sineste ta helburuen zorionak, eskari bat egin eta bearkun bategaz lotuten gaitue: Tinko, euzkotarrak! Irmo”. 1937ko ekainaren 13ko titularretako bat zuen Eguna egunkariak. Azken alea izan zen. Sei hil lehenago, urteberri egunez, “Emen gara” lehen editoriala argitaratu zen: “Pozez ganezka gatoz eta poz orreri eutsi ezinenez negarra yatorken begietara. Ezin dogu ziniestu. Euzkeltzale ta euzkeldun gustion ames zoro ta ezintzat uste zana, egi ta ixatean biurtuteko agindu zindua artu dogu gozetik gabera (...) Etxepare’ren ames berberetz kutsututa gatoz. Eta EGUNA biotz, begi eta gogoetan darabilgumok, idazle zar aren kanta bero eta gartsuz didar dagigu: Euzkera, jalgi adi kanpora! Euzkera, jalgi adi plazara! Euzkera, abil mundu gustira, EGUNA’ren egoetan!”

1913an Euzkadi agertu zenetik egunero-egunero euskarazko orrialdea egon zen Engracio Aranzadik zuzendutako egunkarian. Kirikiño izan zuen arduradun Egunekua atalak, mañariarra 1929an hil zen arte. Ordurako, Lizardik bazerabilen buruan euskarazko egunkaria: “Katolikoz gañera gure egunkaria euskozale sutsua izango litzake, au da, euskeraren alde ta euskaldunen eskubideen alde beti yokatuko lukena, naiz politika-alderdi gabekoa izan”.

Pizkundea indar betean zen, sortuak ziren ikastolak, Euskaltzaindia, Zeruko Argia astekaria, eta literaturak Europako abangoardietara begira nahi zuen. Baina egunkariaren egitasmoa atzeratu egin zen, harik eta gerrak ahalbidetu arte: gerrako ekonomiak egunkarien orrialde kopurua laura mugatu zuen. Euzkadik euskarazko atalerako ia lekurik gabe gelditu zen. EAJk euskarazko egunkaria argitaratzea erabaki zuen, Bilboko Posta kaleko egoitza berean (euskal kazetaritzaren gune berezi horrek mereziko luke oroigarriren bat Zazpikaleetan). Estepan Urkiaga *Lauaxetak* Manu Ziarsolo *Abeletxeren* esku utzi zuen gerra hasieran Euzkadiko euskarazko orriaren ardura, eta *Abeletxe* bera izan zuen Eguna zuzendari. Iñigo Aranbarrik hala azaltzen digu: “*Urgentziazko egunkaria da Eguna, gudariei adore emateko tresna. Informazioa lortzeko, Euzkadi-ra heltzen diren teletipoak itzultzen dira, berrietatik bidalitako albisteez eta guda parte ofizialez, ahal bezala osatzen da alea. Hamar mila inprimatzen dira egunero. Gero, frontean eta gudari artean banatzen da bestela baino geiago, doan beti hauentzat, hamabost zentimotan kalean”.*

Ekainak 13 zituen. Ia dena jazioa zen ordurako. Nafarroako fusilaketak, Gipuzkoako konkista, Aitzolen fusilamendua, eta bombardaketak, Otxandion, Bilbon, Elgetan, Durangon, Gernikan, nongura heriotza. Bilbok doi-doi eusten zion oldarrari. Biharamunean, ekainaren 14an, ez zen Eguna argitaratu., eta 53 urte, sei hile eta hogeita hiru egun joan ziren euskaldunok euskara hutsezko egunkaria izan arte, 1990eko abenduaren 6an.

Hilaren 19an jausi zen Bilbo. Artean Lauaxeta bizirik zen, Gasteizen preso. 25ean fusilatu zuten. Olerkaria iritsi zaigu, ez hainbeste prentsa askearen alde, Gernikan jazo-takoaren egia mundu zabalera eramateko bizia eman zuen kazetaria. Ekainaren 30ean Agirre lehendakariak Turtziozko manifestua idatzi zuen, erbesteratzeko unean. Faxismoa nagusi zen, euskara eta prentsa askea itozteko prest. Paradoxikoki, armiarma.com-en eskuragarri daude Eguna-ko ale guztiak, baina Egunkariaren ondare aberatsak saretik kanpo jarraitzen du.

Hala zioen Agirreren manifestuak: “*Hain larria ote da herri batek bere askatasuna defendatzea? Defendatzeagatik, aberriaren dinako izateagatik, ehunka mila euskal herritar estu eta larri dira. Ez dut pentsatu nahi mundutik sentiberatasuna desagertu denik”.* Sentiberatasun horrekin, I. Mundu Gerraren amaieran idazle multzo batek PEN Kluba sortua zuen, gerrarik berriz piztu ez zedin, eta iritzi ezberdinekoen artean hitza gailentzeko. 1950ean, erbesteko euskaldunek lehen Euskal PEN Kluba sortu zuten, adierazpen askearen eta bakearen ideiekin bat egiteko. Gutxi iraun zuen. 2004an, azken Euskal PEN Kluba ere Egunkariaren itxierak ekarri zuen, Katalunia eta Londresko PEN taldeek mundu zabalean egindako kanpainari esker. Zortzi urtez lanean dihardugu, euskara, literatura eta adierazpen askatasuna munduan zabaltzen, gure hizkuntzak eta herriak jasandako iluntasuna beste inon errepikatu ez dadin. Unerik zailenetan Eguna-tik euskarari argia eman zioten euskaltzale ausart horiek beti gogoan.

George Steer, kazetari eta lekuko

THE TIMES

George Steer-en erreportajea The Times-entzat Gernika 1937koaz

GERNIKAKO TRAGEDIA

AIRE-ERASOZ SUNTSITUTAKO HIRIA LEKUKO BATEN KONTAKETA

Gure berri-emaile berezia

BILBO, 1937ko apirilaren 27a

Gernika, euskaldunen hiririk zaharrena eta beraien tradizio kulturalaren erdigunea, erabat suntsitu zuten atzo arratsaldean erasotzaile matxinatuek airetik. Fronteetatik oso atzera dagoen hiri ireki honen bonbardaketak hiru ordu eta laurden iraun zuen zehazki, eta tarte horretan hegazkin multzo ahaltzu batek (hiru motako hegazkin alemanek: Junker eta Heinkel bonbaketakiek eta Heinkel ehiza-hegazkinek) etengabe bota zituen hiri gainean tona-erdiko bonbak eta, gutxi gorabehera jota, kilo bateko 3.000 aluminiozko jaurtigai su-eragile. Bitartean, ehiza-hegazkinek hiriaren erdigunetik murgilaldiak egin zituzten landara babes bila joandako zibilak metrailatzeko.

Gernika osoa laster zen sutan, salbu Batzar Etxe historikoa, euskal endaren agiritegi aberatsak dituen eta antzinako euskal Legebiltzarraren biltoki zena. Gernikako haritz zahar ospetsuak ere ez du kalterik izan, ez 600 urteko motzondo ihartuak, ezta mende honetako kimu gazte berriek ere. Bertan Espainiako erregeek zin egiten zuten Bizkaiko eskubide demokratikoak (foruak) errespetatzea, eta trukean leialtasun-promesa jasotzen zuten monarka babesle gisa 'Jaun' titulu demokratikoarekin, ez Bizkaiko Errege tituluarekin. Santa Maria eliz parrokia bikainak ere ez du kalterik izan, kapitulu-gela ederrak izan ezik, bonba su-eragile batek harrapatu baitzuen hura.

Gaur gaueko ordu bietan hara joan nazenezan ikuskizuna izugarria zen hiri osoan, sutan alde batetik besteraino. Sugarren isla 15 kilometrotik ikusten zen mendien gaineko ke-hodeietan. Gauean zehar etxeak eroriz joan dira, harik eta kaleak ezin igarozko hondakin gorien meta luze bihurtu diren arte.

Bizirik geratu ziren zibiletako askok Gernikatik Bilborako bidaia luze eta zailari ekin zioten antzinako eta gurpil sendoko euskal gurdietan, idiek eramanak. Sutatik onik atera ahal izan zituzten etxeko gauza guztiak karga-karga egindako gurdiek errepideak oztopatu dituzte gau osoan. Beste batzuk Jaurlaritzaren kamioietan eraman zituzten, baina askok sutan zegoen hiriaren inguruetan geratu behar izan zuten koltxoietan edo galdutako senide eta haurren bila; aldi berean, su-brigadako unitateek eta euskal polizia motorizatuak, barne-sailburu den Monzon jaunaren eta bere emaztearen zuzendaritza pean, goizaldera arte jarraitu dute erreskate-lanetan.

ELIZ KANPAIAREN ALARMA

Gauzatzeko eragatik eta eragindako sunsiketaren tamainagatik, eta ez gutxiago aukeraturako helburuagatik, Gernikako erasoak ez du parekorik historia militarrean. Gernika ez zen helburu militar bat. Gerrako materiala ekoizten duen fabrika bat dago hiritik kanpo, eta hura ez zuten ukitu. Gauza bera hiritik tarte batera dauden bi kuartelekin ere. Hiria gudu-fronteetatik oso atzera dago. Badirudi bonbardaketaren helburua populazio zibila desmoralizatzea izan dela, eta euskal endaren sehaska suntsitzea. Egitate guztiak iritzi horretara garamatzate, egintza egiteko aukeraturako egunarekin hasita.

Astelehena da ohiko azoka-eguna Gernikan inguruko baserriarrentzat. Arratsaldeko 4:30ean, azoka beteta zegoenean eta baserri-tarrak oraindik etortzen ari zirenean, elizako kanpaiak alarma jo zuen hegazkinak hurbiltzen ari zirelako, eta jendeak babeslekuetan zuten sotoetan eta lurpeko babeslekuetan; martxoaren 31n Durangoko populazio zibilaren bonbardaketaren ondoren prestatu ziren babeslekuak, Durangokoarekin hasi

The Times-eko George Steer-en artikulu honek eman zion munduari pilotu alemanek Gernikan egin zuten 1.000 zibil baino gehiagoren sarraskiaren berri. Ankerkeria honek inspiratu zuen Picassoren maisu-lana, eta orain Steer ohoratua da lan honengatik.

Politika: Gezurrak, manipulazioa eta prentsa askearen eta gertaera historikoak egiazki kontatzearen garrantzi erabakigarria

Gernika da adibide bat ikusteko hedabideek nola informatu zuten orduan gertatuaz Francoren propagandari kontra eginez, hura saiatu baitzen Gernikaren sunsiketaren errua Espainiako ezkerri leporatzen. The New York Times-eko kazetari baten lekukotzagatik izan ez balitz, benetako istorioa ez zen inoiz jakingo, eta munduan ezkerreko eszeptiko den jendeak erraz sinetsiko zuen Francoren aldarrikapena. Antzeko zerbait gertatu zen Alemanian, Hitlerrek Reichstagsgebäude-ari su eman eta gero ezkerri bota zionean errua, oposizio guztiaren aurka neurri politiko erabat gogorrak zuritzeko.

zuelarik Mola jeneralak iparraldeko erasoak. Diotenez, jendeak adore handiz jokatu zuen. Apaiz katoliko batek hartu zuen ardura eta ordena erabat mantendu zen.

Bost minutu geroago bonbaketari aleman bakarria agertu zen, hiriaren gainean baxu-baxu itzuli bat egin eta sei lehergai astun bota zituen, itxura batean geltokira zuzenduak. Bonbak, granada zaparradarekin batera, institutu izandako eraikinean erori ziren eta haren inguruko etxe eta kaleetan. Hegazkinak alde egin zuen orduan. Handik bost minutura, bigarren bonbaketari bat iritsi zen, eta hark ere bomba kopuru bera bota zuen hiriaren erdian. Gutxi gorabehera ordu laurden bat geroago, hiru Junker etorri ziren suntsitzelanarekin jarraitzeko, eta handik aurrera bonbardaketa are biziagoa izan zen, eta etengabea, iluntze aldera bakarrik eten zelarik 7.45ean. 7.000 biztanleko, gehi 3.000 errefuxiatuko, hiri osoa, pixkanaka eta sistematikoki, txiki-txiki egin zuten. Zortzi bat kilometroko erradioan, erasotzaileen teknikaren xehetasun bat baserri bakartuak bonbardatzea izan zen. Gauean kandela txikiak bezala erre dira muinoetan. Inguruko herririk guztiak ere Gernika bera bezalako intentsitatez bonbardatu zituzten, eta Muxikan, Gernikako sarreraburuan dagoen etxe multzo txiki batean, jendea 15 minutuz metrailatu zuten.

HERIOTZAREN ERRITMOA

Oraindik ezinezkoa da biktimen kopurua ezartzea. Bilboko prentsan gaur goizean esaten zen "zorionez kopuru txikia" izan dela, baina baliteke kalkulu hori azpitik eginda egotea, ez izutzeko Bilbon dagoen iheslari kopuru handia. Josefindarren ospitalean, lehenengo bonbardatu zuten lekuetako batean, han babestuta zeuden 42 miliziano zaurituak hilda gertatu ziren berehala. Batzar Etxetik behera doan kale batean, neuk ikusi dudana leku batean 50 pertsona, ia guztiak emakume eta haurrak, harrapatuta omen zeuden aire-erasoen aurkako babesleku batean sutan zegoen hondakin pila baten azpian. Beste asko landan hil zituzten, eta baliteke hildakoak ehunka izatea guztira. Aronategi izeneko apaiz zahar bat bomba batek hil zuen sutan zegoen etxe batetik haurrak ateratzen ari zela.

Bonbaketarien taktika, zientzia militar berriaren ikasleentzat interesgarria izan daitekeena, honako hau izan zen: lehenik, hegazkin talde txikiak bomba astunak eta eskuko granadak bota zituzten hiri osoaren gainera, eremu eremu aukeratuta era ordenatuan. Ondoren, erasoak etorri ziren, zuzenean beheratu eta lurpeko gordelekuetatik izututa irtendakoak metrailatu zituzten; izan ere, babesleku horietako batzuk jada zulatuta zeuden tona-erdiko bonbez, 8 metroko zuloa egiten dute eta. Jende horietako asko ihesi zihoazela hil zituzten. Azokara ekarritako ardi talde handi bat ere sarraskitu zuten. Dirudienez, teknika honen

helburua biztanleak berriro lur azpira bidaltzea izan zen, zeren eta, ondoren, 12 bonbaketari batera agertu baitziren hondakinaren gainera bomba astun eta su-eragileak botatzeko. Hiri ireki baten bonbardaketa honen erritmoa, beraz, logikoa izan zen: lehenik, eskuko granadak eta bomba astunak botatzea jendea sakabanatzeko, gero jendea metrailatzea lur azpira eramateko, ondoren bomba astun eta su-eragileak botatzea etxeak eraisteko eta biktimen gainean errearazteko.

Euskaldunek erabil zitzaizketen kontraneurri bakarrak, ez baitute behar hainbat hegazkin matxinatuei aurre egiteko, euskal elizgizonen heroismoak jarritakoak izan ziren.

Hauek bedekatu eta otoitz egiten zuten lurpeko babesleku hondatueta belauniko zeuden guztien alde: sozialistak, anarkistak eta komunistak, baita fededun jokatokoak ere.

Gauerdian ostean ni Gernikan sartu naizenean, etxeak goitik behera erortzen ari ziren bi aldeetan, eta ia ezinezkoa zen suhiltzaileentzat ere hiriaren erdigunera sartzea. Josefindarren eta Santa Klara komentuko ospitaleak txingar-hauts gorien metak ziren, Santa Maria izan ezik eliza guztiak suntsituta zeuden, eta artean zutik zeuden etxe bakanez erremedioerik ez zuten. Gernika berriz ikusi dudanean gaur arratsaldean, hiririk gehiena oraindik sutan zegoen eta su berriak zeuden sortuta. 30 inguru hildako zeutza hondaturiko ospitale batean.

EUSKALDUNEI DEIA

Gernikaren, euskaldunen hiri santuaren, bonbardaketaren eragina sakona izan da hemen eta Agirre lehendakaria goizeko euskal prentsan adierazpen hau egitera eraman du: *"Alemaniako pilotuek, espainiar matxinatuen zerbitzura, Gernika bonbardatu dute, eta hiri historikoa erre dute, euskaldun guztiok bain ohoratua. Gure aberri-sentimenduen gumerik sentikorrenean zauritzea bilatu dute, berriro ere oso garbi utzi Euskadik zer espero dezakeen zalantzarik gabe suntsitzen gaituzten horiengandik, eta suntsitu baita gure askatasunaren eta gure demokraziaren gizaldiak jasotzen dituen babeslekua bera ere.*

"Izugarrikeria honen aurrean, euskaldun guztiok bortizki erantzun behar dugu, bihotz-bihotzez zin eginez gure jendearen printzipioen alde egingo dugula, ezobiko irmotasunez eta heroismoz, egoerak hala eskatzen badu. Ezin dugu ezkutatu une honen larritasuna; baina inbaditzaileak sekula ez du garaipena lortuko, baldin eta, gure gogoak indarraren eta ansardiaren gorenera eramanda, hura menderatzeko adorea izaten badugu".

"Arerioak aurrera egin du beste leku askotan, baina gero atzera egin behar izan du leku horietatik. Zalantzarik gabe baieztatzen dut gauza bera gertatuko dela hemen. Gaurko izugarrikeria hau izan bedi beste bultzagarri bat abalik lasterren hori egiteko."